

Давор Лазаревић

ДР ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ И ПИРОТСКИ КРАЈ

Уводне напомене

Сагледавање односа између истакнутог појединца и једне пасивне и историографима неинспиративне средине поставља се као вишеструки изазов. Наиме, обојити реалним бојама слику таквог односа, пре свега би требало да подразумева једну ни мало једноставну потрагу за Пироћанцем у тако комплексној појави, каква је Драгољуб Јовановић, али исто тако и потрагу за оним што је тај исти Драгољуб Јовановић био, делом и остао, у свести његових Пироћанаца.

Будући да је однос према личности Драгољуба Јовановића виђен очима његових земљака прешао један развојни пут од просте перцепције, преко симпатија и подршке, оспоравања и одрицања, па до неке врсте рехабилитације његовог лика и дела данас, поставља се питање којем трагању дати приоритет. Оно што је свакако на први поглед видљиво јесте чињеница да се кроз личност и политичко деловање Драгољуба Јовановића, али и кроз однос средине према њему, могу извући врло драгоцене судови о менталном склопу Пироћанца као *homo politicus*-а. Из тог угла посматрано врло је могуће направити извесне хронолошке и квалитативне оквире тих промена односа према лику и делу Драгољуба Јовановића.

Наиме, период његовог детињства и ране младости у Пироту може се омеђити 1895, као годином његовог рођења, и 1912, као годином када је први пут на дуже време отишао из родног места. У том временском оквиру од седамнаест година биће врло занимљиво посматрати како је Јовановић видео своју породицу, град и уопште околности свога одрастања. Поред тога, на моменте ће бити могуће завирити и видети како је њега средина почела да региструје, али и да утиче на формирање неких његових ставова, који ће се касније испољити кроз Јовановићеве научне и политичке идеје.

Други хронолошки оквир унутар кога је могуће бар мало осетити однос Пироћанаца и Драгољуба Јовановића везује се за тридесете године 20. века, конкретно за време од 1935. до 1940. године. У том временском интервалу активност левих земљорадника са Јовановићем на челу дошла је до пуног изражаја тако да Пироћанци почињу да гаје отворене симпатије према свом суграђанину чиме он доживљава највећу афирмацију међу својима. Чини ми се да је то био први и једини пут да су Пироћанци у једном масовнијем виду изразили емпатију и симпатију према Драгољубу Јовановићу. Већ наредна фаза у колективном односу према лику и делу Јовановића, која почиње да се исцртава од 1945. године, обележена је одрицањем, оспоравањем и гурањем у заборав свега што је имало везе са Драгољубом Јовановићем.

Историјски ток који је уследио након 1945. године, укројен од стране тада револуционарно нових политичких елемената, учинио је да име Драгољуба Јовановића за велики део Пироћанаца постане персонификација издајничког деловања и крајње негативне друштвене појаве. Тиме однос родног места и Драгољуба Јовановића запада у вакуум који ће потрајати четрдесетак година. Особеност тог бестежинског стања отвара је различите могућности за закључке

без основа, негативну пропаганду са разлогом и као епилог љагу на лику и делу овог истакнутог Пироћанца. Чак и они који су га лично познавали и били свесни лажи које се о њему износе ретко су се усуђивали да о томе јавно говоре. Тек 1989. године, први пут је у локалном недељнику Слобода почео да излази фељтон о Драгољубу Јовановићу са циљем да се најпре јавно о њему говори, а потом и да се покрене својеврсна рехабилитација његове личности ¹. Тај процес упознавања Пироћанца са Драгољубом Јовановићем и његово враћање на заслужено место међу својим попримио је завршни чин тек 2007. године, када је локална власт на једном од пиротских тргова подигла бисту са његовим ликом. Тада је захваљујући одржаним трибинама већина Пироћанца заправо први пут чула нешто о свом земљаку. Доказ за то је и анкета међу случајним пролазницима који су на питање Да ли знате ко је био Драгољуб Јовановић давали врло бесмислене одговоре који су по ко зна који пут потврдили нашу историјску неписменост и склоност ка амнезимаја сваке врсте. Врло је било инспиративно слушати коментаре оних који су пролазили поред тек постављене бисте и гласно се питали *Коју је на са овија?*

Иако у свом односу према Јовановићу често округли и ретко самосвесни Пироћанци су у његовим очима имали посебно место. Занимљиво, да је Јовановић био врло свестан мана својих земљака те вероватно стога никада није испољавао отворену резигнацију према њима. Пишући о њима у својим делима увек као да је настојао да их оправда и прикаже бољима него што јесу, тражећи разлоге за њихове мањкавости често у спољним факторима. Ипак реалан, о својим земљацима је изрекао и једну велику истину, увиђајући да своје људе цене мање него оне са стране.

Како су поједини истраживачи већ приметили, Драгољуб Јовановић је често мењао место боравка и трпео утицаје различитих средина, али је на формирање његових схватања и његове личности пресудно утицало родно место². Таквој тврдњи иде у прилог и чињеница да је мало оних којима су се, попут Јовановића, отворила врата међународних научних институција, а они томе одолели да би се посветили својој земљи, свом народу и на крају судбини нижех слојева – сељака. Јовановић се научне каријере врло свесно одрицао да би се посветио и приклонио групи бораца против аутократског режима међуратне Југославије, против социјалне и националне неравноправности, против културне заосталости и примитивизма, против фашисоидних тенденција и других негативних појава. Као водећи човек левог крила Савеза земљорадника и аграрног социјализма, оснивач Народне сељачке странке, убеђени Југослоен, антимонархиста и антифашиста, после Другог светског рата поново је ударио у чврст бедем новоуспостављене револуционарне власти остајући доследан својим уверењима. За све то време никада се није одрекао средине из које је потекао. Често је говорио: " Ја знам како наш човек, нарочито код Срба, има тенденцију да се одроди од света из кога је изашао чим добије на раменима једну капларску звездицу " ³. Свакако да је био у праву, јер су се многи његови савременици преко ноћи одрицали свега зарад

¹ Први који је почео да пише о томе био је Томислав Г. Панајотовић, септембра 1989. године у недељнику Слобода.

² Д. Динић, *Сељаштво као судбина Драгољуба Јовановића*, Београд 1999, стр. 11.

³ Д. Јовановић, *Слобода од страха*, Београд 1991. стр. 417.

тренутних политичких функција или материјалне добити. У то се Јовановић лично уверио у периоду након 1945. године, када су многи и њему лично окретали леђа.

*Сви су били некако покисли, написао је, сасвим другачији од оних наших сусрета када смо заједно били у опозицији. Мало ко је смео да ми приђе. Грлио сам се са пријатељима али ме је изненадило што је мало ко уживао у томе. Тада сам први пут видео да страх надјача задовољство што ме виде живог и здравог...*⁴ И заиста у то време се осећао страх узрокован неизвесношћу, прогонима и ни мало пријатном атмосфером. Јовановић је у родном месту затекао потпуно другачије околности од оних на које је навикао. Можда је у тим тренутцима схватао да више није свој на своме.

ДЕТИЊСТВО И РАНА МЛАДОСТ У ПИРОТУ (1895-1912)

Како је и сам Драгољуб Јовановић често истицао, све је почело у маленом граду на Нишави, средини у којој је провео првих седамнаест година свога живота, у коју се потом враћао као изграђен човек, средини у којој је доживео највећи политички успех, којој много дугује и којој је остао трајно привржен. У маленој пиротској вароши, тек недавно ослобођеној од Турака, Јовановић је рођен 8. априла 1895. године, мада је касније сам трвдио да је по пореклу из села Славиње. Како год, детињство и рана младост Драгољуба Јовановића нераскидиво су везани за пиротски крај нарочито до 1912. године, када се као седамнаестогодишњак први пут на дуже време физички удаљио из родног места. С тим у вези нам остаје да видимо како је и у коликој мери окружење његовог одрастања могло да утиче на формирање личности и погледа на свет једног сложеног карактера какав је Јовановићев.

*Ништа ту није било велико, ни многољудна чаршија, ни особит крај....., сећао се. Мој најближи свет није била ни пука сиротиња која чезне за свачим и завиди сваком, ни газдина кућа где слуге угађају деци, нисам био ни првенац, ни једини мушкарац ...*⁵

Једном речју ни тамо ни овамо – златна средина. По овоме што нам Јовановић сам саопштава одман видимо импресију о просечности његовог окружења, нарочито његове породице, која се очигледно ни по чему није издвајала из масе типичних породица тога времена, што даље имплицира да ни његово одрастање није могло бити битно другачије од одрастања већине његових вршњака. Како веродостојнијих извора за период Јовановићевог детињства напросто нема вероваћемо његовим утисцима, упоредивих једино са сликом типичне пиротске породице с почетка двадесетог века. У тој компарацији осврнућемо се најпре на Пирот из тога доба.

Део, чини се, вечито пасивних југоисточних крајева Србије, Пирот је у освит двадесетог века још увек био заробљеник онога што ће неки касније назвати пусто турско. Иако званично у саставу Србије од 1878. године, пиротски крај је још дуго морао да трчкара у сваком смислу за северним крајевима Краљевине. Погранично место готово перманентно на маргини свих дешавања Пирот је често од

⁴ Утисци Драгољуба Јовановића изнети приликом посете Пироту 1945. године. Објављено у недељнику Слобода број 2103 (септембар 1995) као фелтон.

⁵ Д. Јовановић, *Људи, људи ... I*, Београд 1973, стр. 7.

савременика описиван и доживљаван као *српски Сибир*. Та источњачка или, можда правилније османска атмосфера која је владала у пиротској вароши тога времена, није могла остати непримећена од стране свих намерних и ненамерних путника који су боравили у Пироту. Пиротски говор, тада препун турцизама који су искакали из готово сваке реченице, је остављао посебан утисак на *странце* из севернијих крајева државе. Уз говор поприлично удаљен од класичног српског језика ишла је и специфична мешавина аутохтоног и орјенталног видљива унутар обичаја, архитектуре и свакодневног живота.

Прикључењем матици становништво пиротског краја нашло се у потпуно новим политичким, просветним, културним и генерално другачијим околностима. Процес прилагођавања процесима који су нужно већ текли и за остале Србијанце, нарочито је био болан за становништво пиротског краја јер је што пре требало ухватити корак са *новом државом*.

Како су људи из других крајева доживљавали Пирот на почетку 20. века можемо илустровати помоћу личних утисака које је после боравка у Пироту априла 1911. године изнео Лука Павићевић: *У граду нема ни једне двоспратне куће, куће су ниске, трошне, најчешће неокречене и ћерамидом покривене. Човек има утисак да се налази у некој турској касабџи осуђеној на умирање и пропаст, као да је то варош беде и смрти. Осим изузетака сви остали живе бедним животом хранећи се хлебом, сољу и паприком ...*⁶

Можда превише субјективан, овај утисак о Пироту је ипак мање-више сличан код свих истакнутих Србијанаца који су имали прилике да бораве у вароши, најчешће у склопу предизборних кампања. Поред политичара своје утиске о Пироту с краја 19. и почетка 20. века оставили су и бројни интелектуалци који су најчешће по казни добијали службу у пиротској Гимназији. У њој су од њеног оснивања 1879. године па до Првог светског рата, радили познати српски интелектуалци, од којих су многи даривали Пироту део свога живота и драгоцен допринос образовно-васпитном раду: Раша Милошевић, Димитрије Алексијевић, Стеван Сремац, Радоје Домановић, Живан Живановић, Сима Петровић, Мита Живковић, Коста Костић, Владимир Радић, Јелена Димитријевић, Јаша Продановић и други⁷. Неки од поменутих професора, Коста Костић, Владимир Радић и Петар Нешић су службовали у Гимназији када је њу похађао Драгољуб Јовановић, тако да су на њега оставили посебан утисак.

Када говоримо о томе како је пиротска варош била маргиналан и запостављен крај, ипак треба направити извесну резерву, нарочито ако се пребацимо на терен политичких дешавања. Наиме, како су још савременици примећивали, од свих утицаја најбрже су до Пирота долазили они политички, па је тако страначка опредељеност Пироћанаца била доста видљива и пре званичног формирања политичких партија 1881. године⁸. Када је дошло до формирања партија многи Пироћанци су се пронашли у томе понашајући се често као пси одвезани с ланца. Страначке подељености и нека врста политичке острашћености постале су јако уочљиве у Пироту почетком двадесетог века, узимајући под своје и

⁶ П. Козић, Д. Ћирић, *Хронологија важнијих догађаја из радничког покрета у Пироту*, Пирот 1960, стр. 23.

⁷ И. Николић, *Пиротска Гимназија 1879 – 1979*, Пирот 1979, стр. 22.

⁸ Б. Лилић, *Историја Пирота и околине II*, Пирот 1994, стр. 319.

омладинце попут Јовановића. Често је и сам говорио о тим својим првим политичким заносима, а политику је дефинисао као колективну страст Пироћанаца која стоји раме уз раме са стршћу према работи и штедњи. Објашњење за толику наклоност према политици Јовановић види у томе што су се Пироћанци углавном бавили занатским пословима који захтевају дуготрајно седење па су у тој радничкој доколици често *збијали шале и бистрили политику*⁹. Свакако да ове Јовановићеве тврдње нису далеко од истине и готово је сигурно да се у Пироту његове младости тако нешто могло запазити. Градско становништво вароши крај Нишаве у времену о коме говоримо поред трговине и пољопривреде највише се бавило занатством у оквиру породичних радионица или еснафа. Проводећи због тога доста времена уз ткачки разбој, шиваћу машину или можда грнчарски точак, пиротски занатлија је поред свог основног занимања временом постао и извор градских прича, шала али и политичких ставова. Та чињеница се потврђује и данас када у малим радњама преосталих пиротских занатлија, најчешће уз кафу док чекате своју поручбину, можете задовољити свој радознали дух причама о актуелним дешавањима у граду. Млади Драгољуб Јовановић је у можда баш таквој атмосфери кројачке радионице свога оца Ставрије провео добар део свог детињства и младости. *Градско дете, занатлијски син и ученик занатлија*¹⁰ – тако је најчешће себе описивао. Занатски контекст његовог одрастања врло брзо је код Јовановића развио став о томе да је рад највише радост и најплеменитије средство личне среће, као и мерило свих вредности. Пишући касније своје социолошке радове то своје дубоку укоренењено уверење овако је дефинисао: Неодољив као љубав, смирен као молитва, рад је страст модерног човека и религија модерног доба¹¹. Сву тежину, али и радости оваквог уверења Драгољуб Јовановић је у пракси осетио управо у својој младости одрастајући у типично радничкој породици.

*У очевој радионици поред мајке ћилимарке и сестре кројачице, уз брата кројача, по терзијским и кројачким, мање по чурчијским и обућарским радњама, одмалена сам био прожет мирисом материјала, призором људи нагнутих над послом и одушевљен духовитим разговорима, пуним старинских, пиротских и турских речи, изрека и пословица, пошалица и подругивања, свим оним што окружује људе који седе и раде причајући*¹². Већ се по овоме може видети да је себе сврставао у тада већински део пиротског становништва, утапајући себе у масу просечности поново нас ускраћујући за неку тако тражену посебност његовог случаја.

Да би смо дошли до Драгољуба Јовановића као индивидуе издвојене из његовог свакодневног окружења, морамо се поново вратити на терен политичких дешавања у Пироту на почетку 20. века. На том пољу можемо у крупнијем плану посматрати како је средина у којој је живео почела да га опажа и доживљава. Још интересантније може бити уочавање Јовановићевих погледа на родно место из перспективе његових првих политичких активности кроз покрет ђака социјалиста. Сама политичка клима у Пироту тога времена била је све до 1914. године обојена јаким утицајем Самосталне радикалне странке која је једину опозицију имала у

⁹ Д. Јовановић, *Политичке успомене I*, Београд 1997, стр. 13.

¹⁰ Исто, стр. 14.

¹¹ Д. Јовановић, *Култ рада*, Београд 1927, стр. 35.

¹² Д. Јовановић, *Политичке успомене I*, стр. 15.

присталицама Социјал-демократске партије основане 1903. године ¹³. Како и Јовановић често наводи, када су се радикали испуцали, када су се упрљали и омлитавели, Пироћанци су се одушевили за социјалисте, па је поред Крагујевца једино Пирот 1905. године дао социјалистичког посланика Милана Маринковића ¹⁴. Иако економски неразвијен, Пирот је у том периоду имао доста снажан и добро организован раднички покрет, чију су основу чинили пре свих занатски радници. Та група је била алтернатива радничкој класи која у правом облику није постојала јер индустрије није било. Покрет социјалиста у Пироту видљив је већ од августа 1903. када је основан привремени одбор Социјал-демократске партије, а праву презентацију ће доживети наредне 1904. године, када је организована првомајска прослава ¹⁵. За Драгољуба Јовановића раднички покрет је имао велики значај јер ће у оквиру њега направити своје прве политичке кораке као члан организације ђака социјалиста.

Појава ђака социјалиста није била страна у Србији тога доба. Епицентри тих покрета биле су српске гимназије као расадници образоване омладине. Тенденција ученика да се политички ангажују и групишу у покрете није заобишла ни малу пиротску гимназију, која је са свега шест разреда и око 300 ученика у једном тренутку бројала преко 50 ђака социјалиста ¹⁶. Драгољуб Јовановић који је септембра 1906. године уписао први разред одмах се прикључио старијој групи ђака социјалиста јер је пре тога активно пратио и учествовао у манифестацијама пиротског радничког покрета. Управо је на једном од тих скупова који се одржавао у оквиру прославе првог маја на популарном Ценару ¹⁷ 1906. године, Јовановић први пут јавно декламовао. За ту прилику су му радници купили капу и панталоне од сомота ¹⁸. Можемо само предпоставити какве је утиске са тог скупа Јовановић понео и како је његово прво јавно појављивање деловало на његов дечији поглед на свет.

Пироћанци су волели шаљиву декламацију о берберима, који су први људи, сећао се, и о кројачу, који целога века чини боц, боц, боц, а сам је притом слабо обучен. Остало ми је у сећању када сам руком обгрлио црвену заставу, највећу, са чела поворке. Тада ме је први пут слушало преко 1500 људи ¹⁹.

Тим речима је Јовановић много касније описао тај несвакидашњи ђачки доживљај. Поставља се питање чиме је могло бити инспирисано учешће једног школарца на радничком скупу; да ли је то била случајност, резултат неке тада доминантне друштвене активности, или, пак, разлоге треба тражити унутар Јовановићеве породице. Свакако да једанаестогодишњи дечак није могао сам о томе одлучивати. Стога ће ова мала дилема на кратко скренути наше излагање

¹³ Социјал-демократска странка је у Пироту имала доста јако упориште нарочито од новембра 1904. године када је на инсистирање главног одбора странке основан одбор у Пироту чији је председник постао Ђока Поповић, а секретар Павле Крстић који ће одиграти можда и најзначајнију улогу у развоју радничког покрета у Пироту.

¹⁴ П. Козић, *Хронологија важнијих догађаја из радничког покрета у Пироту*, стр. 15.

¹⁵ Д. Ђирић, *Белешке о Пироту*, стр. 83.

¹⁶ И. Николић, *Пиротска Гимназија 1879-1979*, стр. 43.

¹⁷ Ценар – место где су се пиротски социјалисти често окупљали, тада на периферији града, а данас насеље Ђерам.

¹⁸ Д. Јовановић, *Политичке успомене I*, стр. 24.

¹⁹ Исто, стр. 26.

према његовој породици, коју можемо посматрати једино из Јовановићевих успомена упоредивих са прототипом пиротске породице тога времена.

Већ је поменуто да је Јовановић одрастао у једној просечној занатској породици, која готово ни по чему није искакала из тадашњих друштвених токова и структура, тако да је његов поглед на свет стваран у тој врсти породичне климе. Из тог угла посматрано није превише чудно што се син једног занатлије нашао на радничком скупу. Томе у прилог иде и чињеница да поред оца Ставрије кога Јовановић описује као страх и трепет, кога су стари поштовали, а млади га се плашили, тешко да је могло бити простора за било какво самовољно деловање школарца какав је у том тренутку био Јовановић. Другим речима, изостајање барем прећутне подршке од стране оца свакако би у времену о коме говоримо врло брзо окончало каријеру једног ђака социјалисте. Потврду налазимо и у томе што је Јовановићев отац додуше прикривено волео да слуша коментаре о декламавању свога сина у кафани где су људи гласно размишљајући препричавали дешавања са радничких скупова. Иако с једне стране одушевљен наступима свога сина, спречен идеалом чврсте очинске фигуре патријархалног времена, отац Ставрија се никада није усудио да оде и чује сина. У својим каснијим сећањима Јовановић је то понашање окарактерисао реченицом: *Није хтео да ми ода неко признање да се не бих поалио* ²⁰. Правдао га је ставом да Пироћанци тешко кажу добру реч у корист суседа или рођака, вероватно из страха да не одговарају ако нешто крене наопако. У корелацији са тим је било и начело оца Ставрије да се деци ништа не повлађује, да се претерано не хвале и признају. Са друге стране у сваком смислу била је мајка о којој Јовановић говори са много емоција описујући је као увек насмејану, према свакоме добру и ведру чак и кад су животне околности биле веома тешке. Обојен доминантним утицајем јаке очинске фигуре и украшен благом и смиреном мајчином појавом, Јовановићев дечачки живот у многome је условио формирање његових ставова и карактерних црта које разазнајемо кроз његова дела, списе и јавно деловање. Колико је окоштала атмосфера патријархалне породице утицала на Јовановића најбоље нам илуструје његово сећање на породична дешавања након смрти његовог оца 1911. године. Ту новонастало празнину унутар породице он описује као до тада несвакидашње олакшање, праћено оном врстом лагодности која обично наступа после стања хроничне напетости: *Мајка је допустила да од сада свако једе из свог тањира, а не више из заједничке зделе да понекад пијемо водице за време јела ... да не топимо јело залагајима хлеба већ да користимо виљушку, једном речју, све је било другачије него за време његове владе* ²¹. Можда помало суров и емотивно хладан опис ситуације након очеве смрти доста говори о прикривеном незадовољству које је Јовановић у познијим годинама осећао према свом породичном окружењу. Треба још додати да је такав тип породице био карактеристичан за пиротски крај па и за читаву државу настајући као последица перманентно тешких егзистенцијалних искушења што је имплицирало формирање војничке атмосфере у породици и једног центра моћи како би се опстало. Код Пироћанаца је ситуација била још сложенија због вишевековног утицаја конзервативне османлијске концепције друштва и констатне ветрометине Цариградског друма. Оптерећени таквим негативни искуствима Пироћанци су били

²⁰ Исто, стр. 14.

²¹ Исто, стр. 16.

врло опрезни, уздржани и доста неповерљиви према околини, својим најближима, па и према сопственој деци. Иако је Јовановић осетио извесно, емотивно крајње неприкладно, олакшање после смрти свога оца то је била само краткотрајна епизода јер је уследио сусрет са суровом реалношћу тадашњег начина живота. Требало је преузети одговорност за породицу и њену егзистенцију па се у том смислу недостатак оца највише осетио. На сву срећу, ту је био старији брат Пера који је судећи по сећањима Јовановића, одиграо судбоносну улогу у његовом животу, јер га је после мале матуре мотивисао да настави даље школовање уз финансијску подршку неопходну за живот у Београду. Нажалост, мајстор Пера – племенити брат, како га је често називао, изгубио је живот већ у првим борбама српске војске 1914. године. Губитак још једног члана породице веома је лоше утицао на Јовановића јер је за брата судећи по сећањима био много више везан него за оца.

Непланиране и крајње негативне породичне ситуације довеле су до тога да је Јовановић врло рано морао да преузме животну кормило у своје руке и да сазри много брже него његови имућнији вршњаци. Како би зарадио неку пару за себе и породицу почео је да ради као испомоћ пиротским занатлијама или је у току распуста подучавао децу богатијих суграђана. Захваљујући таквим искуствима боравећи у кућама врло ситуираних суграђана Јовановић је добио прилику да упореди живот богатих са животом људи из свог окружења чиме је још ефектније уочио сву тескобу свакодневице радника и сељака. Касније се сећао:

Распуст сам често проводио ван Пирота. И дотле сам бивао по господским кућама, пошто сам од другог разреда гимназије подучавао слабе ђаке и зарађивао за ђачке потребе, за новине и књиге. Боравио сам два месеца у кући богатог нишког лекара др Јована Богдановића, у којој су деца и служавка говорили са старијима немачки и француски, где смо се извозили властитим фијакером, где је домаћинова кћи свирала на клавиру²²

Оно што можда треба истаћи када је у питању Драгољуб Јовановић и када се има у виду његово касније политичко деловање јесте чињеница да је он био типично варошко дете, односно његов контакт са селом у периоду младости сводио се углавном на посете баби и деди по мајци, који су живели у селу Гњилан, надомак Пирота. Како сам каже, за њега је била велика радост када је о Духовима са породицом одлазио у Гњилан на овченик и прве трешње. Иако је касније у животу постао водећи заступник сељачких интереса, фанатично их бранећи, о њима је у младости знао врло мало: *Виђао сам их на пијаци, на свадбама које су пролазиле поред наше куће преко пута Старе цркве и по жетваркама које су пролазиле кроз град певајући ушипарајуће песме*²³. Ипак, живот на селу и у граду у то време није се много разликовао нарочито живот просечне варошке породице која је по речима самог Јовановића месо куповала само по два или три пута годишње, за велике празнике или кад би долазили гости²⁴. По питању исхране се може приметити да је живот на селу био доста конфорнији јер су сељаци готово све сами производили, а варошани све то куповали тако да не чуди појава њихове радости када би имали прилике да бораве на селу.

²² Д. Јовановић, *Политичке успомене I*, стр. 36.

²³ Исто, стр. 16.

²⁴ Д. Јовановић, *Људи, људи*, Београд 1973, стр. 13.

Пишући у својим позним годинама о детињству и младости у Пироту, Јовановић далеко највише простора посвећује свом школовању у Гимназији у периоду од 1906. до 1912. године. Оно што је на њега остављало највећи утисак биле су успомене на професора Косту Н. Костића и његовог школског друга Милутина Цанића²⁵. О њима као и о покрету ђака социјалиста он заиста пише са пуним поштовањем и са доста емоција.

Сама пиротска Гимназија, је у то време што се тиче наставног особља била на изузетно високом нивоу јер су у њој неко време предавали неки од најистакнутијих српских културних и научних радника. Поред тога, у току 1907. године је завршена и нова школска зграда за коју су савременици говорили да је најлепша и најбогатије опремљена у Србији. У новој згради Гимназије је први пут свечано прослављен празник Светог Саве јануара 1908. године. Према истраживању Б. Лилић, Светасавска забава у корист фонда сиромашних ученика била је прекрасна. На самој прослави водицу је светио прота Милош Велимировић, који је са директором и два ученика пресекао колач. Говор професора Косте Костића – Историја града Пирота, прочитао је директор. После химне Светом Сави коју је отпевао мешовити ђачки хор, ученик другог разреда Драгољуб Јовановић је декламовао песму Крунисање Душаново²⁶.

И овај цитат, као и сведочења самог Јовановића, потврђују чињеницу да се он већ као гимназијалац афирмисао у изузетног говорника кога је било лепо слушати јер је говорио из главе. По његовим речима, слабо речити Пироћанци воле да чују доброг говорника који не чита. Захваљујући тим својим ефектним декламавањима Јовановић је међу суграђанима био запажен још у току својих школских дана. Међу првима су га приметили радници који су се сваке вечери окупљали преко пута његове куће у Друштвеном стану, где је било зборно место пиротске радничке класе. Управо тамо Јовановић је први пут јавно наступао и како је говорио ту је избујио страх од масе који је највећа препрека за сваког говорника. Под утицајем радника он се врло брзо одлучио да приступи покрету ђака социјалиста који су били нека врста подмладка радничког покрета у Пироту. Ђачки социјализам постао је за Јовановића највећи пиротски занос. У оквиру тог покрета, који се у потпуности стављао на страну радника он ће стећи своја прва политичка искуства и прва дубока уверења од којих га многа нису напуштала до краја живота.

*Пре свега је материјалистичко учење код свих који смо прошли кроз ђачке клубове донело не само буђење, интересовања за науку и неку врсту филозофије, него нас је ослободило од религије, од национализма и монархизма, од обожавања војске и ратних игара*²⁷.

Можда из овога произилази и закључак да корени Драгољуба Јовановића, као убеђеног Југословена, антимонархисте и антифашисте, управо сежу до времена његовог највећег заноса, ђачког социјализма у Пироту.

²⁵ Коста Н. Костић је био дугогодишњи професор пиротске Гимназије предавајући историју и географију. Милутин Цанић је био један од најбољих другова Драгољуба Јовановића у време гимназијских дана. За разлику од Јовановића, Цанић је матурирао у Нишу после чега је уписао Правни факултет у Београду да би се после завршених студија вратио у Пирот где је радио као адвокат.

²⁶ Б. Лилић, *Пирот и околина у очима савременика*, Пирот 1994, стр. 222.

²⁷ Д. Јовановић, *Политичке успомене I*, стр. 22.

Поред активности у оквиру групе ђака социјалиста, гимназијске дане Драгољуба Јовановића су обележили и људи попут професора Косте Н. Костића који је обратио пажњу на Јовановића још пре њиховог званичног сусрета у учионици. По речима самог Јовановића од професора Костића није имао ни већег стараоца ни већег идеолошког противника. *Био је велики Србин и убеђени националиста вођа пиротских националаца*²⁸. Свакако човек кој је својом појавом на Јовановића оставио ванредан утисак барем по томе како он о томе говори.

*Цин из бајке није био ни један професор, него онај исти инспектор са последњег испита у основној школи, незаборавни, данас мислим и велики, историчар који ме је као каквог лептира натакао једном на иглу и ставио пред друге, држећи ме пред очима до краја свог живота. Са Костом Н. Костићем сам се носио од своје једанаесте године па све до данас, у сну и на јави. Стално видим његову фигуру, гојазну и у исти мах витку појаву, неговане црне бркове, а пре свега испупчене тамне наочаре, које су у ствари криле једно затворено око... Ја сам стално био на опрезу јер је уживао да ме доводи у неприлику необичним питањима чим неко не би нешто умео да каже*²⁹

Иако је после завршеног шестог разреда Гимназије Драгољуб Јовановић напустио Пирот и отишао за Београд, од свог омиљеног професора није се растао. Њих двојица поново се срећу у учионици Друге београдске гимназије где је Јовановић уписао седми разред. Гимназијски дани Драгољуба Јовановића у Пироту завршавају се 1912. године, после чега одлази у Београд ради даљег школовања. По избијању Првог светског рата добија службу у Леснову као учитељ одакле своју прву плату шаље брату Пери на фронт али он није доживео да је прими. Поновни сусрет са Пиротом и породицом имао је 1915. године, затичући мајку и три сестре у дубокој жалости због трагичне погибије брата Пере:

*Те страшне црне хаљине на те четири уплакане жене, најпре у дворшиту, затим у нашој тесној собици, оличавале су црне дане, који су наилазили за целу Србију, претешку 1915.годину, са крвавим биткама, са тифусом и колером, са поразом и губитком домовине*³⁰.

То је била његова последња посета Пироту у току рата. Од 1917.године Јовановић се налази у Паризу где је докторирао права на Сорбони. Родни крај и породицу поново је посетио тек 1922. године.

²⁸ Д. Јовановић, *Људи, људи ...*, стр. 27.

²⁹ Исто, стр. 27.

³⁰ Исто, стр. 22.

УПОЗНАВАЊЕ СА ДРАГОЉУБОМ ЈОВАНОВИЋЕМ КАО ПОЛИТИЧАРЕМ (1923 – 1935)

Можда неспретно формулисан, али ипак суштински тачан, наслов овог поглавља нас упућује на период у коме су Пироћанци на неки нов начин спознавали свог земљака овога пута у улози политичара. Не треба заборавити да је он из Пирота отишао као седамнаестогодишњак пред којим је тек била афирмација и за кога је тада ретко ко знао, сем ближе родбине и пријатеља. Даљу изградњу своје личности и образовање наставио је ван Пирота чиме је настала одређена дистанца у односима са његовим Пироћанцима. Вративши се у домовину, за већину њих био је неко кога је тек требало упознати, али и неко ко ће свакако обележити политичку мапу Пирота између два светска рата.

По завршетку студија у Паризу, Драгољуб Јовановић се враћа у домовину септембра 1923.године и по препоруци Слободана Јовановића бива примљен на Правни факултет у Београду као предавач на предмету Аграрна политика³¹. Све до друге половине 1924. године, у његовој делатности још увек нема неког посебног интересовања за рад међу сељаштвом нити за сагледавање економског и социјалног положаја села и сељака. Неку врсту подстрека за активности те врсте Јовановић добија после посете Загребу септембра 1924.године, и сусрета са вођом Хрватске сељачке странке Стјепаном Радићем. Оно право и пасионирано бављење проблемима сељака уследило је у другој половини двадесетих година прошлог века.

На неки начин свестан да ће своје идеје најлакше представити међу својим земљацима, Драгољуб Јовановић је већ на самом почетку своје политичке каријере дао родном крају јасан приоритет. Путујући са групом интелектуалаца и држећи предавања у периоду од јуна 1924. до децембра 1926.године није мимоишао ни Пирот. Можемо рећи да се већ од тог тренутка међу Пироћанцима образује иницијална група његових симпатизера која ће се у годинама које следе све више омасовљавати³². Иначе све активности које је у том периоду политичког деловања предузимао биле су везане за групу СКА (Група социјално-културне акције) коју је Јовановић основао 1924.године. Ова група се може сматрати примарном манифестацијом његовог политичког деловања у оквиру Краљевине СХС. Чланови ове групе па и сам Јовановић убрзо су схватили да предавања по селима и градовима нису довољна за озбиљно политичко деловање па су се све више носили мишљу да оснују или се прикључе некој политичкој партији која у епицентру свог деловања има интересе сељака. Такав начин размишљања убрзо је довео до тога да је Драгољуб Јовановић са још неколицином својих сарадника фебруара 1927.године, затражио пријем у тадашњи Савез земљорадника. Опредељујући се тиме за деловање унутар једне грађанске странке, каква је била Савез земљорадника, он је своје младе социјалистичке заносе морао прилагодити идеологији аграрног социјализма. Наиме, одступајући од младалачких социјал-демократских илузија, Јовановић у радничкој класи и њеној политичкој авангарди није видео ону снагу која је после револуције у Немачкој и низу других земаља

³¹ Н. Јовановић, *Земљорадничка левица у Србији 1927-1938.године*, Београд 1994, стр. 15.

³² Пиротски недељник Слобода октобар 1989, текст о Д. Јовановићу.

била способна за коренити преображај капиталистичког система³³. Потребну снагу за такву врсту преображаја Јовановић је препознавао код сељаштва, које је по њему требало да буде носилац борбе за рушење експлоататорског система какав је у то време доминирао. Једини услов за реализацију такве врсте промена, сматрао је, била је добра организација и вођство.

Свакако да је улазак у једну грађанску странку захтевао промену извесних политичких ставова, али је са друге стране омогућавао ширу и интензивнију политичку активност. Та за Јовановића нова димензија политичке акције је нарочито дошла до изражаја у току предизборне кампање за парламентарне узборе расписане за 11. септембар 1927. године. Савез земљорадника је на те изборе ишао самостално, а ради што боље кампање оформљен је Агитациони одбор у који је ушла и Јовановићева група. Врло је интересантно истаћи да су пријатељи наговарали Драгољуба Јовановића да се кандидује за посланика пиротског округа, сматрајући његову победу у родном крају врло извесном. Напослетку он је та наговарања одбио изговарајући се многобројним обавезама и чињеницом да је од скора у странци. Мада је одбио личну кандидатуру Јовановић је у кампањи више пута посећивао Пирот агитујући за свог пријатеља лекара др Милоша Поповића који је био кандидат на листи. Остао је запажен његов говор који је одржао на збору у Пироту 28. августа 1927. године, истичући чврстину и борбеност чланова Савеза земљорадника као главни адут њиховог успеха³⁴. Упркос активној кампањи др Милош Поповић није имао великих успеха на тим изборима али је зато Драгољуб Јовановић својом појавом привукао пажњу јавности што му је донело и прве етикетиције и нападе од стране режимске штампе. Како савременици сведоче, то је довело и до првих подела јавног мњења пиротске вароши по питању подршке односно оспоравања његове политике.

Избори које је краљ Александар под великим притиском и због незадовољства народа диктаторским режимом расписао новембра 1931. године били су знатно другачији од претходних јер је постојала само владина листа чији је носилац био Петар Живковић, председник владе. Кандидати за Срез нишавски били су Јован Мисирлић из Београда, Љубомир Милић, адвокат из Пирота и Ђорђе Ранчић такође адвокат. Пирот су у току кампање походили многи страначки прваци иако њихове странке тада нису изашле на изборе. Уз информацију да су током предизборне кампање Пирот посетили Љуба Давидовић, Миша Трифуновић, Антон Корошец, Драгољуб Јовановић и други, ишао је следећи коментар:

*Знамо ми врло добро да њих на овај хаџилук нису повели никакви политички идеали, већ једино њихови лични политички прохтеви, који су увек били одлика свег њиховог политичког рада ...*³⁵

Како би се јачим светлом расветлио политички ангажман Драгољуба Јовановића у родном месту неопходно је дати осврт на основна обележја средине која се у једном тренутку тако здушно ставила на његову страну. Та чињеница није била случајна нарочито ако се узме у обзир чињеница да је пиротски крај у то време био типично пољопривредна регија увелико увучена у процес социјалног раслојавања. Услед опадања цена пољопривредних производа положај сељака је

³³ Н. Јовановић, наведено дело, стр. 27.

³⁴ *Политика*, 29. август 1927. године – Извештај о збору земљорадника у Пироту

³⁵ *Глас нашег истока*, Пирот, број од 16. јула 1932. године.

постајао све неизвеснији па је интересовање за бевљење пољопривредом све више опадало. Једину какву такву сигурност пружала су такозвана чиновничка занимања уз која је ишао лагоднији градски живот. Поред сељака није било лако ни ситним занатлијама који су све више били угрожени конкуренцијом која је концентрисала у својим рукама крупнији капитал и била у ситуацији да отвори мини фабрике и израђује производе по нижим ценама користећи јефтину радну снагу које је било у изобиљу. У таквим околностима притисак на град је бивао све већи јер се све већи број људи са села спуштао у варош тражећи бољи живот. То је довело до неприродног увећања броја шегрта и скоро па бесплатних радника који су били спремни да раде за газду само ако је био у могућности да им пружи кров над главом и оброк. Све ово је за последицу имало појаву бесправног односно рада на црно и експанзију нелојалне конкуренције. На очиглед масе сиромашних и незапослених све безобразније се издвајала класа варошких богаташа пре свега из редова трговаца и банкара. Трговци су свакако предњачили јер су врло интензивно извозили вуну и ћилимове при чему им је на руку ишао тадашњи банкарски систем који им је омогућавао замашне послове уз велику зараду³⁶. За илустрацију услова живота у пиротском крају тридесетих година прошлог века може послужити и следећи цитат:

*Опита несташица изазвана кризом и немањем рада створила је у нашем месту тешкоће у животу многих занатлија и доскора добрих домаћина. Оскудица је особито била појачана дугом и оштром зимом, тако да је стање било несносно ...*³⁷

У целој тој причи најтеже је било сељацима који су као једини извор прихода имали своје производе и њихову продају на пијацама по малтене багателним ценама. Као једини излаз из тешке ситуације сељацима је преостајало задуживање најчешће уз зеленашке камате па су многи који су се одлучили на такав корак упадали у још горе животне ситуације и често остајали без својих имања.

Особито последњих година, када је продаја неких пољопривредних производа потпуно застала и када су цене осталих производа катастрофалне пале, сељак је био принуђен да се и преко својих могућности задужује како би прибавио себи и својој породици оно најнужније за живот...³⁸.

На основу ових чињеница делом постаје јасно зашто су идеје које је Драгољуб Јовановић заступао тридесетих година нашле своје плодно тло управо међу становницима пиротског краја. Нарочито је то видљиво када се посматра становништво сеоских средина. Управо у тим срединама то време доноси повећање броја становника и самим тим неискоришћене радне снаге због застарелих начина производње. Све заступљенија појава у пиротским селима тога доба постаје печалбарство и то у виду надничарењан које поред мушке све више захвата и женску популацију. Феномен печалбарства довео је до привременог померања становништва из планинских села у равничарска насеља што је имало својих

³⁶ У једној забелешци из 1935.године стоји да је за Лајпциг извезено 5 тона јагњећих кожа, 15 тона за Америку, 60 тона качкаваља за Бугарску и Палестину, а највећи значај је имао извоз ћилимова чији је годишњи извоз био око 50000 комада.

³⁷ *Глас нашег истока*, Пирот, 4.јун 1932.године

³⁸ Исто, 19.јун 1932.

предности али и мана. У првом плану то је доводило до повећања породичних прихода и до лакшег живота многочланих старопланинских породица, а уједно се дешавало и мешања становништва и размене знања, информација па и политичких идеја. Када се великом сиромаштву и оскудици који су владали на селу дода и велики број неписмених сељака запетљаних у низ спрега своје конзервативне микро средине, постаје врло јасно какав је утисак не њих остављао Драгољуб Јовановић као неко ко им је, ако ништа друго својим посетама и говорима стално стављао до знања да су и они важан део друштва. Можда је за њих та чињеница имала највећег значаја насупрот суровој реалности која их је свакодневно убеђивала у супротно.

Што се тиче политичког деловања Јовановића унутар Савеза земљорадника, треба рећи да се већ од 1928.године, осећало све веће удаљавање између групе левих земљорадника које је он предводио и десног крила. То је, чини се постало све видљивије након атентата у скупштини и увођења краљеве диктатуре. Чачански конгрес који је одржан у току 1928.године и суштински је потврдио постојање две струје унутар Савеза земљорадника тако да након тог конгреса можемо говорити о све већем осамостаљивању групе коју је предводио Драгољуб Јовановић. Његови самостални иступи су ту чињеницу недвосмислено потврђивали. Отприлике паралелно са тим је текао и процес перцепције Јовановића од стране владајућег режима као опасног политичког противника, а као резултат тога дошло је убрзо до жестоке конфронтације и све чешћих хапшења³⁹. Те околности су условиле да Јовановићеве посете родном месту у периоду до 1935.године буду све ређе. Једини период када је Јовановић неколико пута посетио Пирот био је од октобра 1933. до марта 1934.године. Како је у то време још увек важила забрана његових зборова једини начин да ступи у контакт са више људи били су састанци у затвореном простору по кућама његових пријатеља.

Полиција нас је будно пратила. У Пироту је ухваћено једно писмо Пере Златковића, правника из Гњилана, у коме је неком другом саопштавао шта је чуо на мојим предавањима. О томе је пиротска полиција одмах извештавала Београд. Похапсили су десетак, петнаест младића, некима претили, друге су тукли, али су

³⁹ Хронологија хапшења Драгољуба Јовановића до 1940. године:

- 1928.године је покренута тужба са захтевом да се Јовановићу забрани професора због чланка Сељачка меница
- 1929.године је приведен 31.марта и по први пут осуђен на два дана у Главњачи због предавања о Хрватском питању.
- 1930.године, прогласом министра просвете Боже Максимовића било му је забрањено да држи конференције и зборове о чему су били обавештени сви средњи начелници.
- 1932.године је ухапшен после збора који је одржао у Крагујевцу маја месеца после чега је интерниран у Главњачу, а 19.септембра је осуђен на робију у трајању од једне године уз губитак државне службе.
- 1933.године, после само 19 дана проведених на слободи Јовановић и његова супруга су ухапшени после чега је он пребачен у Тутин, а после у Сремску Митровицу.
- 1934.године, поново је враћен у Тутин на још 10 месеци.
- 1935-1938.година, Јовановић је чак четири пута лишаван слободе
- 1938.године је поново ухапшен и осуђен на седам месеци затвора како би се спречило његово учешће на изборима.
- 1939.године је осуђен на 14 месеци затвора и новчану казну од 2000 динара..

*сазнали све или скоро све. Ипак је остала непозната тајна вечера у кући мога рођака Драгутина Живковића у Гњилану*⁴⁰.

Ове политички неподобне активности у родном месту, крајем 1933.године, свакако да су допринеле поновној интернацији Јовановића у Тутин до чега је дошло марта 1934.године. Треба поменути да су Јовановићеви говори и предавања у Пироту понајвише били инспирисани тада актуелним зближавањем југословенског и бугарског монарха што је за пиротски крај имало већи значај него за остатак Краљевине. Још присутнија тема у Јовановићевим беседама била је све већа опасност од фашизма при чему је по њему једини спас био хитни споразум између балкаских народа и њихово удруживање како би се одбранили. На једном од предавања одржаних у Пироту, остала је упамћена његова прича о три дрвета која пружају гране једно другом преко поплављеног терена усред кога су се нашле три балканске државе алудирајући на преговоре о стварању Балканског пакта са Грчком и Турском иза леђа Бугарској⁴¹. Понесени Јовановићевим ефектним беседама пиротски младићи су често по зидовима исписивали графит ЈФСРР што је била скраћеница од Јужнословенска федеративна сељачко-радничка република. Све то је итекако привлачило пажњу пиротске полиције па је она готово свакодневно слала своје извештаје за Београд. Као последица дошла је друга Јовановићева интернација у Тутин, а његов повратак на политичку сцену био је могућ тек након трагичне погибије краља Александра октобра 1934.године после чега се бележи све активније деловање Левих земљорадника на челу са Јовановићем. С тим у вези и контакти са родним местом биће много интензивнији и ефектнији.

⁴⁰ Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, Београд 1997, стр. 44.

⁴¹ Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 192.

СВОЈ НА СВОМЕ (1935 – 1940)

Хронолошки оквир узет као ограничавајући фактор овог поглавља може се оправдати тиме што 1935. година одиста представља својеврсну позитивну прекретницу у односу између Драгољуба Јовановића и његових земљака, а 1940. први суноврат тог односа. Наравно, посматран као такав овај хронолошки оквир се ипак мора схватити условно, јер је позитиван став према лику и делу Драгољуба Јовановића био само доминантна, а никако и свеопшта појава у пиротском крају. Ипак, може се изнети суд да је Јовановић у том петогодишњем периоду у неку руку био свој на своме, како у смислу доследности својих политичких идеја тако и у смислу подршке коју су му људи из родног краја давали. Употпуњење слике тих односа могуће је тек у поређењу са ставовима и понашањем његових политичких противника.

Парламентарни избори расписани за 5.мај 1935.године били су прва згодна прилика за широку промоцију политичког програма левих земљорадника. Предизборна кампања им је заиста дала крила да после дужег времена изађу из политички условљене анонимности, да из затвореног простора коначно проговоре на градским трговима и јавним местима. На те изборе леви земљорадници нису ишли самостално већ су ушли са демократама у тзв. Удружену опозицију чији је носилац листе био Влатко Мачек. Кандидати владине листе у нишавском срезу били су Димитрије Младеновић Гага, први пиротски индустријалац и један од оснивача Индустријске радионице Тигар и Јован Мисирлић. Драгољуб Јовановић је био на листи Удружене опозиције у нишавском и великокикиндском срезу, али је највећу пажњу у кампањи посветио агитацији у пиротском крају.

Отишао сам у Пирот у суботу 16.фебруара 1935.године, када је пазарни дан. Учитељ и задругар Чеда Милошевић био је главни човек Земљорадничке странке у Пироту. Заједно са њим са кренуо у Тијабару где се суботом окупља највише сељака. Био је то мој први сусрет са њима од пролећа 1932.године. Чули су о затвору, о једној и другој интернацији, хтели су да ме виде, неки, особито млађи по први пут. У један мах се окупило толико света да сам морао да се попнем на подножје споменика да би ме видели, па и да говорим. Био је то прави збор, непријављен али га полиција није ометала. Из Тијабаре сам праћен великим бројем сељака прешао у Пазар, шетао по пијаци и улицама, и тако све до разлаза сељака... Био сам у кући мога брата од тетке Александра Танчића када је пред вече дошао полицијски писар са два жандарма и саопштио ми да се вечерњим возом вратим за Београд или ће ме начелник ухапсити ... Отишао сам из Пирота несвршена посла⁴².

Иако је због претњи полиције Јовановић морао да се врати за Београд само после недељу дана он се поново обрео у Пироту са намером да одржи кандидациони збор. Наравно, локалне власти збор нису одобриле па је он искористио окупљање које је већ заказао Чеда Милошевић и пиротском хотелу Национал. Користећи велико присуство људи на том скупу Јовановић је успешно представио своју кандидатуру за парламентарне изборе што су присутни са одушевљењем прихватили. После тога је група од око 300 људи са Јовановићем на

⁴² Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, Београд 1997, стр. 112.

челу кренула према згради среског начелства. Касније се Јовановић присећао овог догађаја:

На плећима су ме сељаци изнели из среског дворишта. У мојим рукама су се одједном нашле ките цвећа, и у том знаку је почела изборна кампања која ће остати у сећању као пиротско чудо. Никада пре наш свет није био тако сложан и једнодушан. Из велике судске зграде где је била жандармерија појавила се већа група са бајонетима на пушкама. Нису се испречили пред масом, али су са истуреним бајонетима стајали пред капијом. Ја сам још увек на рукама сељака застао пред капијом и показао цвеће⁴³.

У апелу бирачима среза у коме се кандидовао Драгољуб Јовановић је позивао сељаке и грађане да гласају за листу Влатка Мачека чиме би отворили један нови период у животу земље. Оптуживао је режим за политичко и морално расуло, упропашћавање привреде и довођење у опасност сам опстанак државе, одбацујући лажи о томе да су леви земљорадници у блоку са Мачеком против државе⁴⁴. Да је одушевљење међу Пироћанцима тог 23. фебруара 1935. године било велико говори и сведочење једног од присутних људи:

Људи су се гурали како би се што више приближили Драгољубу, многи га до тада нису видели па су знатно жељно дизали главе тражећи погледом човека са наочарима и брковима, по томе је био препознатљив. Сељанке су носиле букете цвећа насупрот жандарима који су немо посматрали и свакога часа били спремни за акцију. Био је то несвакидашњи приказ у Пироту⁴⁵.

Проблеми са локалним властима обележили су читаву предизборну кампању у току пролећа 1935. године. Како би се обезбедила победа владине листе Богољуба Јевтића, власти су вршиле праву тортуру над опозицијом било преко негативне пропаганде било преко физичког разрачунавања. Занимљив је податак да је пиротска полиција уочи сваког заказаног збора затварала све важне прилазе граду како би људе са села спречила да у већем броју присуствују јавним скуповима опозиције. Из тог разлога су опозициони кандидати па и сам Драгољуб Јовановић врло често посећивали села чиме су избегавали проблеме са полицијом. Због великих притисака и непосредне опасности окупљања у самој пиротској вароши су била ретка. Како су села била многобројна, а многа и тешко приступачна обично је збор одржаван у селу према коме су гравитирала околна нарочито на Старој Планини. Ево какви су били утисци после посете Драгољуба Јовановића старопланинском селу Великој Лукањи, административном и просветном центру средњег висока:

Опозиција владиној листи имала је снажну подршку у народу нашег краја. Драгољуб Јовановић који је био кандидат Удружене опозиције био је неколико дана у Великој Лукањи држећи зборове и посећујући сеоска домаћинства. Народ му је клицао и одобравао његове речи које су у својој суштини биле дубоко демагошке. Пшеница треба да појевтини – говорио је, код нас на Старој Планини, а обрнуто у пољским селима. То су многи увиђали, али је ипак на изборима добио огромну већину⁴⁶.

⁴³ Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, стр. 114.

⁴⁴ Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 202.

⁴⁵ Пиротски недељник Слобода, број 2102, септембар 1995, фељтон о Д. Јовановићу.

⁴⁶ В. Петровић, *Велика Лукања*, Пирот 1985, стр. 69.

Када су старопланинска села у питању 1935.година је била врхунац његовог политичког успеха на том терену. Већ од наредне године почиње постепено осипање његовог гласачког тела, а његови ватрени поборници су се почели хладити. Пада у очи и податак да су становници старопланинских села све чешће почели да Јовановића етикетирају као превртљивца и дволичног човека. То мишљење нису делили мештани равничарских села чији је живот био доста лагоднији те су стога Јовановићевим демагошким обећањима приступали са много мање критичности и опрезности. У својој пропаганди Јовановић се заиста највише ослањао на ватрене говоре пуне доста амбициозних па и нереалних планова за будућност. У местима где физички није успео да се појави агитовало се путем политичких плаката са кратким и ефектним порукама. Сами плакати су сељанима деловали занимљиво али је ретко ко умео да их прочита, а још мање правилно разуме. Често се по старопланинским селима могао видети призор детета испред тек залепљеног плаката како чита текст свом неписменом оцу или деди. Садржина једног од поменутих плаката била је следећа:

Неистина је да смо ми против војске и чиновништва, али је истина да смо против плата и пензија, против пљачке и афера, и да тражимо казну за оне који су покрали државни новац. Не дајте се обмањивати од оних који се боје заслужене казне и који желе да и даље гомилају богатства од народног зноја. Гласајте за борце и творце, за човека који прошлошћу и садашњим радом гарантује да ће бити поштен, али исто тако и немилосрдан према непријатељима сиротиње. Будите храбри и не плашите се јер вам закон даје право да бирате слободно.

Напред против претешких пореза, против стотину такса и даџија! Напред да се постави равнотежа између сељачких и индустријских производа, између ваших прихода и јавних намета, између онога што дајете и онога што примате. Напред за правду и поштење, за хлеб и слободу. За рад и зараду, за добру управу и сложну Југославију!⁴⁷

Ово је био само један од летака који је кружио пиротским селима у току кампање 1935.године. Поред оваквог вида пропаганде, политичке кампање су изнедриле разне песмице и шале инспирисане појединим политичарима. Следбеници Драгољуба Јовановића, полпуларно називани драгољубовци, су често певали следеће стихове:⁴⁸

Од Пирота па тамо до Чачка
Гласаћемо сви за вредног Мачка
А од Чачка па све до Кикинде
За нас браћо нема зиме нигде.
Сви су, сви су, као Мачек нису,
Сви на страну, Мачек на мегдану,
Хрвати се са Пиротом здраве,
Пружио се Загреб до Нишаве!

Активни сусрети са народом и врло јасне политичке поруке које су уливале наду у боље сутра, донели су Драгољубу Јовановићу опипљиве резултате на одржаним изборима. На нивоу целе државе победу је ипак однела владина листа

⁴⁷ Д. Јовановић, *Политичке успомене*, стр. 123.

⁴⁸ Пиротски недељник Слобода 1989, чланак: Петوماјски избори 1935.године.

Богољуба Јевтића са преко 60 процената освојених гласова док је листа Влатка Мачека освојила око 37 процената гласова⁴⁹. Упркос свим забранама и прогонима Драгољуб Јовановић је успео да постане народни посланик са преко осам хиљада освојених гласова у нишавском срезу што је био дупло бољи резултат у односу на кандидата са владине листе. Битка је добијена али не и рат који је са владајућим режимом тек почињао.

Да Јовановићева победа на изборима локалним властима није пуно значила показује и њихов однос према њему после избора. Наиме, пошто се у Пироту увелико причало да се Драгољуб више не поврну одкако постаде посланик, он се одлучио да демантује гласине па је почетком августа 1935.године поново боравио у Пироту. Судаћи по сећањима из његових Политичких успомена опасност којом се том приликом изложио била је заиста велика нарочито приликом посете селу Височка Ржана.

*Жандарми су имали бајонете на пушкама, које су биле откочене. Иза њихових леђа су се приближавали сељаци са чабрњацима и кочевима извученим из ограда. Мој брат др Аца и Станко Славински су стајали поред мене уперених бајонета у груди ...*⁵⁰

Сасвим другачије било је у селу Славиња где је Јовановићи приређен, како он сам каже, најдирљивији дочек од свих до тада. Емоције су биле обостране и јаке јер је реч о родном селу његовог оца Ставрије:

Музика, људи и жене који раздрагано кличу сељачкој држави. Двадесет девојака са цвећем. Свака држи мали говор. Антица каже: Прими ово цвеће, наши сељачки вођо и мучениче. Цело лето сам га заливала и мислила како ћеш доћи да ти га предам. Гурнуле су сузе Антици, облиле јој образе, оквасиле су се обилно очи Јовановићу и свима око њега. Жене прилазе, љубе руку, јадају се и казују своју веру у бољу будућност.

Период од петемајских избора до краја 1935.године, леви земљорадници су углавном користили за активности на терену промовишући свој политички програм. Везано за тај период треба рећи да долази до постепеног заостравања односа унутар Савеза земљорадника, између његовог левог и десног крила, као и између групе левих земљорадника и вођства Демократске странке. Са друге стране све се више испољавало учешће присталица Драгољуба Јовановића у акцијама нове коалиције Народног фронта. Већ наредне 1936. Године, сарадња левих земљорадника са комунистимапреко заједничких зборова постала је још очигледнија, као и њихово удаљавање од десног крила Савеза земљорадника. Већ у то време Драгољуб Јовановић је почео да трпи нападе од стране грађанске опозиције због тога што је настојао да се Удружена опозиција прошири улево као и да се коначно приступи решавању хрватског питања. Са друге стране и комунисти почињу да подривају Јовановићев положај у табору левих земљорадника са циљем да се докопају њиховог гласачког тела. Углавном, стиче се утисак да су, помало незасити, политички апетити Драгољуба Јовановића почели да му стварају проблеме у односима са другим страначким лидерима и групама.

Пролеће 1936.године било је у Пироту обележено разним написима упереним против Јовановића у којима се истицало да је он пребрзо заборавио оне

⁴⁹ Н. Јовановић, *Земљорадничка левица у Србији 1927-1938.године*, Београд 1994, стр. 96.

⁵⁰ Д. Јовановић, *Политичке успомене*, стр. 144

који су га одабрали за посланика. Поред тога, јасан акценат је стављан и на сукобе унутар Удружене опозиције како би се тиме Јовановић приказао у што негативнијем светлу. Пропаганда против лидера левих земљорадника је нашла свог одраз у великом броју плаката упућених грађанима Пирота:

Јеси ли питао Драгољуба Јовановића шта је учинио да теби буде боље?

Јеси ли питао шта је његова дужност као народног посланика и да ли је он ту своју дужност испунио?

Јеси ли питао Драгољуба што га се одричу Љуба Давидовић и Аца Станојевић?

Нису јењавале ни акције локалне полиције уперене против Јовановића и његових присталица у пиротском крају. Наиме, у том периоду били су чести претреси кућа и станова, најчешће студената, при чему су им одузимани плакати, писма и други потенцијално опасни материјали. Како би сузбио негативне гласине о себи које су већ узеле великог маха, Јовановић је априла 1936.године посетио Пирот и том приликом је обавестио присталице да ће убрзо поново доћи у друштву Милана Прибићевића. Та посета била је планирана за јун месец исте године и заиста се десила с тим што су Драгољуб Јовановић и Милан Прибићевић обилазак пиротског краја обавили одвојено. Нажалост, проблеми са жандармима нису ни том приликом могли бити избегнути.

У Пироту је срески начелник полиције издао наређење жандармима да боду и кундаче људе који су дошли да сачекају Милана Прибићевића. У селу Крупац су их сачекали бајонетима али је Прибићевић ипак успео да посети три домаћинства. У суботу када је пазарни дан он се нашао у Пироту где су му прилазили сељаци у великом броју. Младе ћилимарке су испратиле Милана са цвећем, толиким да ус људи морали да га носе. После његовог одласка позвано је у срез на саслушање преко двадесет наших људи ...⁵¹

Како су се ближили општински избори заказани за 27.септембар 1936.године тако су и политичке страсти расле. Насупрот демократима и руководству Савеза замљорадника, који нису придавали политички карактер општинским изборима, јер су се колебали по питању сарадње са другим опозиционим странкама, леви земљорадници предвођени Јовановићем су сматрали да општински избори представљају политичку борбу против режима⁵². У складу са тим Јовановић је отворено позивао народ да изађе на изборе и да обори владу. Томе треба додати и чињеницу да су већ постојећи проблеми у односима између левих земљорадника са једне и десних земљорадника и демократа са друге, довели до приближавања Драгољуба Јовановића левом крилу Демократске странке, пре свих др Ивану Рибару са којим је све чешће наступао заједно на зборовима⁵³. Предизборна кампања је дала прилику левим земљорадницима да агитују не само за места у општинским управама, него и за свој програм, настојећи да му обезбеде што већи број присталица. Пошто су кампању водили независно од Савеза земљорадника, трпели су оштре критике од стране вођства Удружене опозиције. Најтеже критике су падале на рачун Драгољуба Јовановића коме се замерало да се превише залаже за Народни фронт и да се исувише приближио комунистима. Са

⁵¹ Д. Јовановић, *Политичке успомене*, стр. 317.

⁵² Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 230.

⁵³ Н. Јовановић, *Земљорадничка левица у Србији 1927-1938.године*, стр. 149.

друге стране, сам Драгољуб Јовановић је како на зборовима тако и путем плаката текве тврдње покушао да побије, истичући да се залаже за јединство земљорадничког покрета и за листу Удружене опозиције.

Већ 22.августа 1936.године Јовановића налазимо поново у околини Пирота, где је посетио многа села и наишао на доста позитиван пријем сељака. Оно што на неки начин привлачи пажњу јесте чињеница да је Јовановић своје посете Пироту скоро увек темпирао за суботу, када је пијачни дан, или у току пиротског вашара и већих празника. Тиме је успевао да искористи спонтано окупљене људе за промоцију својих политичких идеја избегавајући компликовану и неизвесну процедуру заказивања јавних скупова код пиротске полиције. Иначе, вашар који се у Пироту традиционално одржавао од 28.августа до 1.септембра за Јовановића је био идеална прилика да говори пред великим бројем људи, а да за то не сноси никакве последице паје вашар ретко пропуштао.

Што се тиче 1937.године њен почетак је у Пироту обележило суђење пиротским банкарима за лажно банкротство. По жељи оштећених улагача њих око 700 од којих су многи изгубили готово сву своју имовину, на суду их је заступао Драгољуб Јовановић. Иако је и на тај начин себе промовисао као заштитника оштећеног народа Јовановић није успео да поправи негативну слику о Удруженој опозицији. Делом је негативан став према опозицији произашао из њене одлуке да не учествује у раду Народне скупштине, образлажући такву своју одлуку реченицом да тамо нема места правим народним представницима. Сам Јовановић је ту одлуку сматрао погрешном па је наставио своју политичку борбу ван парламента. Пироћанци, нестрпљиви и жељни промена нису имали разумевања за било какво оклевање и тактизирање па су почели да постављају Јовановићу питање због чега опозиција тапка у месту. Упућивали су чак и протестна писма Јовановићу да од вођства опозиције тражи хитну акцију и борбу, да иде директно Мачеку, а ако и то не успе да онда лично уђе у скупштину и да се бори⁵⁴. Један трговац, Недељко Стајић, чак је предложио на састанку занатлија и трговаца у Пироту да се од Јовановића резолуцијом тражи да уђе у скупштину. Њима је као интересној групи то било важно због тога што су пуну подршку локалних власти и банака уживали само велетрговци и крупне занатлије који су већ правили мини фабрике. Интереси радника и ситних занатлија нису скоро уопште били заштићени па је у Пироту након 1935.године стално долазило до штрајкова и протеста.

*Пирот тридесетих година, нарочито од 1935. па на даље, мења своју производну суштину, појављују се радионице у којима се концентрише радна снага на индустријском принципу; кројачка радња Новака Стаменовића, опанчарска радња Јована Цекића, терзијанска радња Панте Јонића имале су више од двадесет радника...*⁵⁵

Свакако да је најзначајнији био штрајк радника Тигра који је почео 26.новембра 1936.године. Повод за његово избијање били су изузетно тешки услови у којима се радило, неодређено радно време и висина надница, злоупотреба пробног рада и друго. Све те угрожене категорије становништва пиротског краја своје наде су полагале у посланика Драгољуба Јовановића.

⁵⁴ Д. Јовановић, *Политичке успомене IV*, Београд 1997, стр. 253.

⁵⁵ Т. Васић, *Синдикални покрет у Пироту*, Пирот 1973, стр. 123.

Са друге стране, Савез земљорадника је све више згушњавао своје редове уз све израженије захтеве да се група Драгољуба Јовановића искључи из странке. У вези с тим из Пирота и из других места су стално стизали предлози Јовановићу да формира своју странку и да се одвоји од Савеза земљорадника. Да би стишао веома узавреле страсти у родном крају Јовановић је почетком 1938.године почео да планира велики збор у селу Гњилан надомак Пирота. Скуп је био везан за 29.април када се традиционално одржавало отварање граница па је то гарантовало присуство великог броја људи.

*Двадесетог априла већ сам био у Нишору, Добром Долу, Копривитици, Покривенику, Завоју, Малој Лукањи и заночио у Великој Лукањи код Јеленка Алексића. Наредни дан сам провео у Топлом Долу, родном селу мог режимског противкандидата Димитрија Младеновића Гаге, кога је режим дао изабрати за сенатора. У сваком селу сам позвао сељаке да дођу на збор у Гњилан не говорећи им ко ће све доћи*⁵⁶.

Сам збор у Гњилану је протекао у најбољем реду. Било је ту много присутних из Пирота и других околних места. Многи су дошли очекујући сукобе са жандармеријом као што је то раније био случај. Збор је отворио и њиме председавао Драгољуб Јовановић, а поред њега су још говорили др Иван Рибар, Живота Милојковић, Нинко Петровић и многи други. Међутим, ни овај збор није протекао без последица по актере јер је власт казнила дванаест говорника са по десет дана затвора, међу којима је био и др Иван Рибар, као и осамнаест сељака из пиротских села. Драгољуб Јовановић је касније писао да су ту 1938.годину за њега обележила велика искушења. Прво веома значајно искушење за њега био је пад Чехословачке под власт Немачке. Потом је уследило друго искушење везано за решавање хрватског питања, које је по њему требало решавати у договору са лидерима Удружене опозиције, а не са Драгишом Цветковићем, кога нико није озбиљно схватао ни на српској ни на хрватској страни. Треће искушење за Јовановића је више било личне природе и везано је за његово хапшење 1.октобра 1938.године под оптужбом да је аутор летка Највеће издајство после Косова у коме је тражио оставку Стојадиновићеве владе и прекид издајничке политике. То хапшење је требало да спречи поновну кандидатуру Јовановића на изборима који су расписани 10.октобра исте године. Четврто велико искушење за Јовановића било је везано за склапање пакта о ненападању између Совјетског савеза и Немачке. После свега тога како је сам говорио ништа није могло бити неочекивано и превише болно⁵⁷.

Уопште крај 1938. и почетак 1939. године Драгољуб Јовановић је оценио као улазак у судбоносне догађаје у свету и Југославији, време када се искушавала демократија и решавало дуго одлагано хрватско питање. Поред те чињенице паралелно је ишло и увиђање да се на дојучерашњег пријатеља Влатка Мачека више не може рачунати. Да ситуација буде више него депримирајућа допринели су резултати децембарских избора 1938.године који су за Јовановића били више него поражавајући нарочито у пиротском крају. У нишавском срезу највише гласова је добио један од првих пиротских индустријалаца и дугогодишњи ривал Драгољуба Јовановића, Димитрије Младеновић Гага који је био кандидат владине листе. Милан Бошковић који је био кандидат левих земљорадника је добио скоро упола

⁵⁶ Слобода, број од 21.10.1989. чланак Иван Рибар у Гњилану.

⁵⁷ Д. Јовановић, *Политичке успомене V*, Београд 1997, стр. 9.

мање гласова од поменутог Гаге што јасно показује да су леви земљорадници губили на простору који се иначе сматрао за њихово највеће упориште. На тако лош изборни резултат је у многоме утицала пасивност Удружене опозиције односно не учествовање у раду парламента као и кандидатура Милана Бошковића који је био много мање познат од Драгољуба Јовановића. Каква је била регуларност тих избора о томе се тек може дискутовати нарочито после следећег цитата:

Избори децембра 1938.године, остаће упамћени у историји парламентаризма забележени по корумпираности и злоупотреби изборног система и притисцима сваке врсте. Гласови су често обезбеђивани куповином ... Изборну атмосферу у Пироту понајвише илуструју приче да су просталице Димитрија Младеновића Гаге делиле сиромашинима по један опанак пре гласања уз обећање да ће други добити ако њихов кандидат победи на изборима⁵⁸.

Када се све узме у обзир прелаз из 1938. и 1939.годину је Драгољубу Јовановићу донео пуно разочарења. Да његова ситуација буде још гора подрудили су се судски органи који су га 20.априла 1939.године осудили на 14 месеци затвора и 2000 динара новчане казне. Како је већ од октобра 1938.године био у затвору остало му је да тамнује још седам месеци па је сва наредна дешавања у држави пратио путем новина и пријатеља. Срећа у несрећи је био указ о амнестији политичких криваца захваљујући коме је Јовановић изашао из затвора септембра 1939.године. Прво што је себи ставио у политички задатак било је извештавање народа о суштини споразума Цветковић – Мачек и неопходности његовог прихватања. Прве говоре на ту тему Јовановић је одржао у Београду. За то време је у Пироту прављен план за његов дочек па је читава варош била облепљена земеним плакатама којима су позивани људи да кличући Споразуму 10.септембра у 10 сати дочекају Драгољуба Јовановића на железничкој станици.

На самој станици било је много света, сећао се, али ме је право чудо чекало тек напољу. Један сељачки фијакер пун цвећа и поседнут сеоским девојкама, украшен ћилимовима, то је било прво изненађење... Највеће изненађење били су парови и парови волова упрегнути једни за другима, у низу који ми се учинио бескрајан... Сваки пар волова имао је свог вођу. Рогови су им били обавијени зеленом хартијом, а касније сам приметио да су јармови били окићени југословенским заставицама... Са балкона хотела Национал одржао сам трећи говор, који је као и обично био прекидан пљескањем и повицима. Највише пљеска смо разуме се добили Мачек и ја...⁵⁹

Драгољуба Јовановића је посебно срећним чинила помисао да је том величанственом скупу присуствовала и његова супруга Дана, која је тиме добила бар малу сатисфакцију за све жртве које је крај њега подносила. Иначе, окосница целокупне организације дочека били су сељаци из села Гњилан. Читајући опис тог догађаја који нам даје Јовановић видимо слику једног бајковитог сусрета напаћеног народа и његовог трибуна у виду тријумфалног дефилеа улицама Пирота. Аутентичност описаног догађаја свакако није спорна, али се мора узети критички сва театаралност Јовановићевих дескрипција. Како год тај десети септембар 1939.године се може оценити као својеврсна кулминација у до тада доста сложенем односу између Јовановића и његових земљака. То колективно емотивно пражњење

⁵⁸ Т. Панајотовић, *Пирот кроз векове*, стр. 151.

⁵⁹ Д. Јовановић, *Политичке успомене V*, стр. 203.

које се тога дана евидентно десило као да је симболично означило почетак једног новог периода у односу на лик и дело Драгољуба Јовановића, обележеног све већим слабљењем његове популарности.

Нова епоха за Јовановића је свакако почињала и на пољу његове политичке ангажованости нарочито после оснивачког конгреса Народне сељачке странке 17.марта 1940.године чиме је коначно дошло до изласка левих земљорадника из Савеза земљорадника. Једна од најважнијих основа програмског опредељења те странке била је концепција тзв. радне демократије као нечега што ће пружити благостање произвођачима и достојанство свим сељацима. Нажалост, по својој суштини ова левичарска концепција је водила у један превише идеалистички поглед на државу и њено уређење. Обичном човеку било је доста тешко да разликује ставове Сељачке странке од ставова комуниста па је у том светлу посматран и сам Јовановић кога су на локалу често сматрали делом или некаквим заступником комунистичке идеологије. Та блага конфузија у перцепцији новог политичког израза Драгољуба Јовановића водила је ка све већем осипању његових присталица. Сељаци су сматрали да их је Јовановић на неки начин изневерио и препустио комунистима. Да ситуација буде још компликованија у политичком животу Пирота 1940.године велики удео има и активност тек основаног СКОЈ-а који је своје политичко деловање делом базирао на негативној пропаганди против Јовановића. У редовима СКОЈ-а Драгољуб Јовановић је проказан као највећи политички непријатељ⁶⁰.

Када се сагледају све околности може се рећи да је Јовановић после формирања своје странке имао проблем да се дефинише у политичком смислу па је период до почетка Другог рата провео у надмудривању са комунистима око тога ко је ближи интересима сељака. Почетак ратног вихора је затекао Јовановића у Београду где ће провести четворогодишњи период окупације. Проводећи време у некој врсти изолације био је у потпуности лишен активног политичког деловања, контаката са својим пријатељима и присталицама, једном речју, како је то Надежда Јовановић приметила, нашао се у тунелу без светла и излаза⁶¹.

⁶⁰ Ј. Ђирић, *Сећања на СКОЈ у пиротској Учитељској школи*, стр. 64.

⁶¹ Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха*, стр. 362.

НОВА ВЛАСТ И НОВА ИСКУШЕЊА ПЕРИОД НАКОН 1945.ГОДИНЕ

После завршетка рата на простору Југославије, Драгољуб Јовановић је сву своју енергију усмерио на дефинисање и јавно изношење става према новом државном и социјалном уређењу које је рат донео. Нове околности као да су га испуниле вером у могућност остварења идеала којима је посветио политичко ангажовање у међуратном периоду. Међутим, тај почетни и по свему судећи наивни оптимизам убрзо је нестао. На Јовановићево брзо просвешћење је у многоме утицао и улазак Народне сељачке странке у ЈНОФ као политичку формацију која је окупљала припаднике разних опција и која је била политички параван нове власти. Тек унутар те политичке да је тако назовемо, смицалице, Јовановић је почео схватати суштину и циљеве нових властодржаца иако све време вођен обећањима да ће и његова странка имати удела у власти.

Везивање за комунисте Јовановићу је на кратко донело и неке опипљиве користи. Једна од њих је одлука Министарства просвете којом је маја 1945.године враћен на место професора Правног факултета. Нажалост, његова универзитетска каријера неће дуго потрајати.

Када се читају Јовановићеве успомене на тај период стиче се утисак да је он био дубоко уверен да нова власт за земљу доноси владавину демократских принципа и грађанских слобода. Ка таквом уверењу водила га је и чињеница да су у тадашњој влади ДФЈ седели поред Тита, Милан Грол, Јаша Продановић и Иван Шубашић. Ипак, испало је да се Јовановић у својим уверењима доста преварио. Разлике у гледању на суштину демократије и страначког плурализма које је Јовановић доста отворено прокламовао унутар ЈНОФ-а, убрзо су постале генератор сукоба између њега и комуниста.

Сарадњу са комунистима Јовановић је оцењивао као пријатну и плоду у периоду од оснивачког конгреса ЈНОФ-а августа па до новембра 1945.године. У том периоду он се заиста залагао за програм Народног фронта, нарочито у изборној кампањи за Уставотворну скупштину, објашњавајући бирачима значај тих избора уз позив да на њима активно учествују. Пошто је био кандидат за посланика Савезне скупштине у нишавском срезу Драгољуб Јовановић је у изборну кампању кренуо већ почетком септембра 1945.године у друштву са Милентијем Поповићем и Ристом Антуновићем. Средином септембра 1945.године нашао се на збору у Пироту. Тада се први пут могло видети колико је рат утицао на промену политичке климе и на размишљање и ставове људи. Како је тај скуп изгледао из Јовановићеве перспективе он сам најбоље преноси:

Душевно сам се припремао за поновни сусрет са Пиротом, први после 1940.године. У Белој Паланци су такође знали да долазимо па се народ окупио у највећој кафани. Видео сам неколико пријатеља који су смели да ми приђу. Сви су били некако покисли, сасвим другачији од оних наших сусрета док смо били у опозицији. Грлио сам се са пријатељима али ме је изненадило што је мало ко уживао у томе. Тада сам први пут видео да страх надјачава задовољство што ме виде... На једно два километара од Пирота чекала нас је група сасвим младих варошана урлајући само једну парољу – Херој Тито! Од локалних руководилица познао сам само председника општине мог даљег рођака Бору Пантелића. Сви па и

он су се поздравили самном ледено и непријатељски. И они и ја смо једва чекали да престане та мучна ситуација. Публике није било много, знатно више варошана него сељана. Испод самог балкона одакле смо говорили били су смештени омладинци и омладинке са задатком да прекидају говорнике по познатом рецепту – кличући партији и Титу... У колима којима смо се кретали према Националу, Миленције је седео поред шофера и углавном био видљив. Ја сам био утонуо у непријатељски загрљај омладинаца који су викали мени у потиљак, у уши, у лице, квасили ме својом пљувачком ... Херој Тито! Људи су зверали околу не знајући дали је ово добродошлица или саботажа⁶².

На основу овога само по себи се намеће питање шта се десило са некадашњим заносом и идеализмом Пироћанаца у првом реду сељака – драгољубоваца. Као да је све то ишчилило пред комунистичком пропагандом и застрашивањем. По налогу из врха комунистичке партије група пиротских скојеваца је добила директиву да галамом, узвикивањем парола, клицањем Титу и партији, скрене пажњу са онога што је Јовановић требао да говори. Иако често прекидан Јовановић је говор некако одржао истичући своје задовољство што је на листи маршала Тита сматрајући то нужним за очување слоге унутар Народног фронта. Како било збор у Пироту септембра 1945. се може сматрати првим јавним нападом на Драгољуба Јовановића после рата.

Месец дана касније у оквиру изборне агитације Јовановић се поново нашао у Пироту држећи говор испред хотела Национал. Посетио је и многобројна села уверавајући сељаке да није постао комуниста и позивајући их да у што већем броју гласају за Народни фронт, а понајвише да се не плаше власти. Сељаци су пак са друге стране остали веома хладни према Јовановићу показујући све већу дозу неповерења према ономе што је говорио. Често се могло чути говоркање да је он ништа друго него обичан превртљивац који се приклонио комунистима ради личних интереса. Од предратног одушевљења Драгољубовом појавом скоро да више није било ништа.

Иако кампања за Јовановића није протекла у најбољој атмосфери његова листа је однела убедљиву победу у нишавском срезу па је он изабран за народног посланика, а постао је и члан уставотворног одбора. Признајући на неки начин руководећу улогу Комунистичке партије, желео је да се та њена улога не остварује на уштрб и штету других странака и слојева друштва. Критика тог превеликог утицаја КПЈ као и критика уставног нацрта учиниће да Јовановић убрзо уђе у отворени сукоб са врхом комунистичке партије.

Незадовољан односом комуниста према осталим странкама унутар Народног фронта, Јовановић је већ почетком 1946. године почео да води иницијативу за формирање широког опозиционог блока у Скупштини ФНРЈ. Тај потез довео је до тога да су се на Јовановића у Савезној Скупштини одмах обрушили Едвард Кардељ и Моша Пијаде у форми критике његових ставова о нацрту будућег устава.

Поводом дешавања у Скупштини нису изостале реакције ни у Јовановићевом родном Пироту. У локалном листу Слобода је врло негативно оцењен Јовановићев говор у коме је критиковао откуп производа од сељака по цени

⁶² Извод из политичких успомена објављен у листу Слобода, септембра 1995. године

која је нижа од продајне ⁶³. На тај чланка Јовановић је одговорио у наредном броју својим демантијем побијајући Димићеву оптужбу о наводном нападу на младе руководиоце који са пиштољима долазе на конференције и прете народу, објашњавајући да је реч о руководиоцима који долазе на скупове да ударају по револверима за појасом за време својих говора, а не да је реч о руководиоцима који прете народу ⁶⁴. На оптужбе Јовановић је одговарао све оштрије не мирећи се са све већим утицајем комуниста у земљи. На његову несрећу и власт је била све оштрија према њему и вребала је згодну прилику да му зада ударац из свих оружја. Прва таква прилика се указала за време суђења Дражи Михаиловићу у току лета 1946.године.

Доказујући наводну повезаност Драгољуба Јовановића са четничким покретом власти су отвориле своје карте у намери да га дискриминишу и натоваре му на врат што више оптужби. Цео тај процес добио је завршни чин 1947.године када је Јовановићу изречена пресуда којом је осуђен на девет и по година робије у Сремској Митровици. По већ уиграној инерцији текла је и негативна кампања против Јовановића на локалном нивоу. Посланик пиротског краја из редова комуниста Драгомир Николић је оптуживао Јовановића за ненародни, разбијачки и непријатељски рад, непризнавање народне власти уз жељу да дође некаква нова власт, за насртање на тековине НОБ-а и настојање да поцепа савез између радника и сељака. Поента је била да се Јовановићу одузме посланички мандат.

Пиротска штампа је отворени сукоб још више распаљивала. Цео број локалног листа Слобода је био посвећен Осуди разбијачког рада нашег посланика, при чему се износила хрпа материјала са разних седница у округу на којима је изгласавано неповерење и ограда од Јовановића. Главна суштина пропаганде је заправо наводни захтев народа Пирота и околине да се Јовановић хитно смени јер су његови политички поступци оквалификовани као издајнички и усмерени против онога што је народ крвавом борбом стекао.

Поред тога што је напослетку јула 1946.године избачен из Скупштине, за Драгољуба Јовановића је најтежи ударац био избацивање са Правног факултета у Београду. Већ августа исте године уследило је и његово избацивање из странке коју је сам основао. Све то је тада омогућило режиму да уђе и у физичко разрачунавање са Јовановићем. Први такав буквално физички насртај на њега десио се тамо где је најмање очекивао и где је највише болело, у родном Пироту. Наиме, већ по традицији посећујући пиротски вашар Јовановић се заправо обрео у једној према њему непријатељској атмосфери. На путу према Пироту га је пратио Ненад Стефановић и нису приметили скоро ништа необично. Међутим, на железничкој станици у Пироту, где му је 1939.године приређен величанствен дочек, овога пута налазила се гомила деце и омладинаца. Чезу у коју је из воза ушао Драгољуб Јовановић гађали су парадајзима узвикујући врло увредљиве пароле. Пратили су их све до куће Јовановићевог брата од тетке где су поново почели агресивно да се понашају узвикујући пароле –Доле Драгољуб! Распни га! У гужви која је притом настала један младић га је чак и ударио. Нажалост ту није био крај. Сутрадан када је упркос великим ризицима Јовановић ипак посетио пиротски вашар нашао се

⁶³ Слобода, Пирот, 19.јануар 1946, број 69.

⁶⁴ Слобода, Пирот, 25.јануар 1946, број 70.

окожуе групом скојеваца које је предводио учитељ Мита Ранчић⁶⁵. Уследиле су псовке, оптужбе да је фашиста и издајник. Атмосфера у Пироту тих вашарских дана дефинитивно је показала Јовановићу да је изгубио подршку од оних којима се природно највише надао.

Горчина која је остала након овог догађаја није могла нестати иако је врх комунистичке партије формално осудио овај напад на Јовановића. Оно што на неки начин депримира и чуди јесте чињеница да су пред том отвореном репресијом према Јовановићу остали неми чак и његови најватренији следбеници па и блиски пријатељи. Како се касније испоставило тај велики страх код свих њих је донекле био и оправдан имајући у виду сведочење једног од Драгољубових пријатеља коме је он 1975.године послао примера своје књиге Људи, људи. Одмах сутрадан су он и још неки који су добили књигу позвани у Комитет и у УДБ-у на саслушање уз претње да ће бити избачени из савеза комуниста и да ће сносити тешке последице. Како је то могло изгледати 1946.године, страшно је и помислити.

Оно што се на крају може увидети јесте чињеница да су у пакету са Јовановићем на неки начин етикетирани и сами Пироћанци па их је делом због тога пратио усуд да су недовољно национално и политички поуздани. На душу им је стављано да су се као драгољубовци повиновали његовом ставу да није време за устанак против окупатора. Из свега на крају израња питање да ли се Драгољуб Јовановић уопште може посматрати као типичан Пироћанац ако се има у виду његов однос према политици? Ако под типичним Пироћанцем подразумевамо један реалистичан дух и недостатак заноса тешко да Јовановића можемо сврстати у ту групу. Испада да је по својим интелектуалним капацитетима, обимном научном делу и политичком таленту Јовановић далеко више од типичног Пироћанца.

Што се Пироћанаца тиче као колективног субјекта посматраног кроз њихов однос према Драгољубу Јовановићу може се изрећи једно условно мишљење. Чини се да готово увек када наступе тешкоће у остваривању неких политичких идеала, већина одустаје, опредељује се да си гледа раду, како је изванредно приметио Т. Панајотовић у својој студији о карактеру Пироћанаца. Та неспремност на већа жртвовања ради идеја вероватно спада у трајно обележје становништва пиротског краја. У критичним тренутцима изостаје потребна подршка, појединци или политика се остављају на цедилу, окрећу се леђа. Међу самим Пироћанцима то се најчешће правда речима: *Кој кво си је варил, нек си га сам куса! Кој га бил по шију да се петља куде му неје место!, или Сам си је тражил ђаволатог!*

⁶⁵ Т. Панајотовић, *Пироћанци*, Пирот 2007, стр. 315.

